

CITEVA DEPOZITE MONETARE DIN SCYTHIA MINOR DEPUSE CA OFRANDE FUNERARE (SECOLELE III—V D.CR.)

GH. POENARU BORDEA, R. OCHEȘEANU

În colecțiile cabinetelor numismatice de la Institutul de Arheologie București și Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța se păstrează și câteva depozite monetare depuse în mormintele din Scythia Minor în răstimpul veacurilor III—V d. Cr. ca ofrande funerare. În prezenta notă ne propunem să publicăm aceste depozite însoțite de identificările realizate după lucrările astăzi în uz¹, de datele tehnice și comentariile necesare unei bune integrări a informațiilor oferite de această categorie de izvoare în dosarul numismatic al Dobrogei epocii romano-bizantine. Pregătind publicarea depozitelor, am constatat, din păcate, că documentarea pentru acest gen de material rămâne destul de săracă. Îndeobște, autorii descoperirilor s-au mulțumit, chiar și atunci cind monedele respective au fost determinate cu toate datele necesare de către

¹ RIC, V, 1 = Percy H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 1, Londra, 1927.

RIC, V, 2 = Percy H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 2, Londra, 1933.

RIC, VI = C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, VI, Londra, 1967.

RIC, VIII = J.P.C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, VIII, Londra, 1981.

Robertson = Anne S. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, University of Glasgow, IV, Oxford, 1978.

LRBC = Ph. V. Hill, J.P.C. Kent, R.A.G. Carson, *Late Roman Bronze Coinage*, A.D. 324—498, Londra, 1965.

Estiot = Sylviane Estiot, *Le trésor de Maravielle (Var)*, Trésors monétaires, 5, 1983, p. 9—115.

Venera = Sylviane Estiot, *Ripostiglio della Venera*, *Nuovo Catalogo Illustrato*, II, 2, Tacito e Floriano, Verona, 1987.

Pink = K. Pink, *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*, VI/1, *Probus*, Numismatische Zeitschrift, 71, 1946, p. 13—74.

W. Hahn = Wolfgang Hahn, *Die Ostprägung des römischen Reiches im 5 Jahrhundert (408—491)*, Wien, 1989.

un specialist, să prezinte sumar materialul monetar, atât cit să le permită a data mormintul, limitându-se doar în a menționa numărul pieselor aflate, perioada ori secolele în care au fost emise, uneori precizându-se și emitenții². Această stare de lucruri ne-a determinat să lărgim aria investigațiilor noastre inițiale, considerând că nu este de prisos pentru cercetare să reluăm în studiu și câteva din aceste depozite. În acest context se pot cita pentru moment ca utilizabile pentru cercetare doar un număr restrâns de descoperiri provenind de pe teritoriul Sciției Mici. Astfel, pentru epoca elenistică este de amintit depozitul de monede tomitane aflate în M XXI din necropola Tomis-ului³, pentru epoca romană timpurie depozitul de bronzuri imperiale și coloniale din necropola de la Neptun⁴ și depozitul de monede coloniale încheiat cu un bronz tomitan purtând efigia lui Philippus Caesar aflat în M 30 din necropola romano-bizantină de la Callatis⁵. Pentru secolul IV d. Cr. se pot cita depozitele funerare din necropola mai sus amintită, primul format din cinci monede, prima de la Probus iar celelalte patru din vremea domniei lui Constantin cel Mare, una din anii 324—330 și trei din perioada 330—336, al doilea alcătuit din șapte piese din vremea lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi, ultimele monede fiind emise în anii 342—348, iar cel de al treilea cu trei monede din care două la Constantius II, din anii 354—358 și o a treia din vremea domniei lui Valens⁶. Tot aici mai este de adăugat și depozitul monetar depus într-un vas, aparținând unui mormânt creștin aflat în raza comunei Șipote, jud. Constanța, încheiat cu o monedă de la Julianus Augustus, emisă înainte de reformă⁷. Toate aceste descoperiri au fost catalogate amănunțit, ultima amintită fiind însoțită și de un comentariu corespunzător, desigur, nivelului de atunci al cercetării.

² A. Petre, *Materiale*, VIII, 1962, p. 568, pentru A 279, p. 576—578 pentru B 76 și p. 579, mormint nereluât în monografie. *Idem*, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987, p. 16—17 pentru A 279, cu 12 monede de la Aurelianus la Diocletianus, p. 45, E 266, cu 11 monede *nummi de la sfârșitul secolului IV — începutul secolului V*, p. 56, C 84, cu șapte monede *nummi de dimensiuni mici, din secolele IV—V*, p. 61, B 76 cu monedă de la Honorius și o alta de la sfârșitul secolului IV — începutul secolului V *foarte greu de determinat*. Noi ne vom ocupa în această notă de studierea monedelor aflate în A 279 și mormintul amintit în *Materiale*, VIII, p. 579, cu nouă monede socotite ca fiind de la sfârșitul secolului IV — începutul secolului V, care se păstrează în colecțiile Institutului de Arheologie din București.

³ M. Bucovăla, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 50—51.

⁴ R. Ocșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 370—371, nr. 193—200, depozit constituit din : Callatis, fără cap de împărat = 3 ex., Tomis, Commodus = 1 ex., Tomis, împărat neprecizat = 1 ex., Vespasianus = 1 ex., Antoninus Pius = 1 ex., Imp. roman, împărat neprecizat = 1 ex.

⁵ Const. Preda, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 87, M 30, Callatis, Caracalla = 1 ex., Marcianopolis, Macrinus și Diadumenianus = 2 ex., Tomis, Philippus Caesar = 1 ex.

⁶ *Ibidem*, p. 92, M 92 ; p. 89, M 53 și p. 114, M 356.

⁷ C. Stavru, *Pontica*, 5, 1972, p. 236—250.

Relativă raritate a acestui gen de descoperiri pentru epoca romano-bizantină este pe de o parte explicabilă prin lipsa unor săpături de mai mare anvergură, — cu excepția notabilă a necropolei de la Callatis, 367 de morminte catalogate, la care se adaugă citeva morminte aflate în tumuli romani timpurii reutilizați, — în necropolele romane tirzii, dar și prin împrejurarea că, dacă prima noastră impresie este corectă practicarea unui asemenea obicei era destul de rară, deoarece, în regulă generală, când în mormint se depunea oboiul lui Charon, aceasta se rezuma la o singură monedă, mai rar două, pe care defunctul avea să o dea ca plată luntrașului pentru a-l trece în țărîmul umbrelor⁸. Pentru a urmări avatarurile acestui obicei, ar fi interesant de văzut care este proporția în diferitele perioade între mormintele la care se pune monedă în raport cu cele în care nu se depunea obolul luntrașului. Astfel se va putea defini mai exact mentalitatea epocii în care creștinismul se confrunta cu credințele păgine, pentru a avea în timp un rol din ce în ce mai important și în Scythia Minor⁹.

În nota noastră vom prezenta din această categorie de izvoare numismatice un număr de cinci depozite monetare. Și anume, două depozite monetare descoperite în necropolele tomitane, primul datînd vremea împăratului Probus iar cel de al doilea din timpul domniei lui Constantius II, un mic depozit compus din trei monede din epoca dinastiei Constantinienae aflat într-un sarcofag din plăci de piatră aparținînd necropolei de vest a Callatidei, iar ultimile două provin din mormintele cercetate în marea necropolă de la Piatra Frecăței, anticul Beroe, din care al doilea se încheie cu monede emise de împăratul Leo I.

CONSTANȚA, M 38/1959

Într-un mormint de înhumatie cercetat de arheologii constanțeni cu prilejul săpăturilor de salvare din anul 1959, în necropola II¹⁰, mormint în care se afla depus un bogat inventar funerar, s-au descoperit și unsprezece monede romane imperiale emise în ultimul sfert al secolului al III-lea d. Cr. Notat cu numărul de șantier Constanța 1959, Cuza Vodă, M 29, mormintul a primit cu ocazia unui articol de sinteză sigla M 38¹¹. La publicare au fost folosite pentru datarea mormintului doar două monede și anume cele cu inventar 87470 = 6231 și 87469 = 6230, indicîndu-se în tabele că sînt emise de împărații Aurelianus și Probus¹².

⁸ J-P. Callu, *Mélanges de Numismatique offerts à Pierre Bastien à l'occasion de son 75e anniversaire*, Wetteren, 1987, p. 175—180; R. Tomasson, S. Michon, *Trésors Monétaires*, 12, 1990, p. 66.

⁹ Const. Preda, *op. cit.*, ce cuprinde un bogat material, care s-ar preta la o exploatare din acest punct de vedere; în cazul necropolei de la Piatra Frecăței, vezi *supra* nota 2, aceasta va putea să fie studiată sub aceste aspecte, cu condiția prealabilă a publicării integrale și catalogarea descoperirilor monetare.

¹⁰ V. Barbu, *St. Cl.*, 3, 1961, p. 205.

¹¹ *Ibidem*, p. 213 și p. 220—222, fig. 14—15.

¹² *Ibidem*, p. 213.

Pe celelalte nouă plicuri păstrate în cabinetul numismatic al muzeului conștanțean apare notat același marcaj M 29, ca și pe plicurile cu monedele mai sus amintite, ceea ce ne obligă să considerăm că respectivele monede aparțin aceleiași descoperiri, chiar dacă la publicarea inventarului acestui mormint nu au fost menționate decât două monede și că împreună cu acestea alcătuiesc o ofrandă funerară.

AVRELIANVS

Ticinum

1. Ant. ∇ . 3,38 g ; 23 mm ; inv. 6231 ; pl. I/1.
IMP C AVRELIANVS AVG (F)
PRO-VIDEN D-EOR TXXT
RIC, V, 1, p. 281, nr. 152.
Estiot, p. 79, nr. 374—377, em. 4, sfârșit 274 — început 275.

Siscia

2. Ant. $\uparrow$. 2,665 g ; 21 mm ; fragment ; inv. 6224 ; pl. I/2.
IMP [...AVRELI]ANVS AVG (F)
[CONC]OR-DIA MILITVM [2]
Moneda aparține uneia din em. 5—10, adică intervalului dintre început 272 — vara 273, faza 2 până în 275, sfârșitul domniei.

Serdica

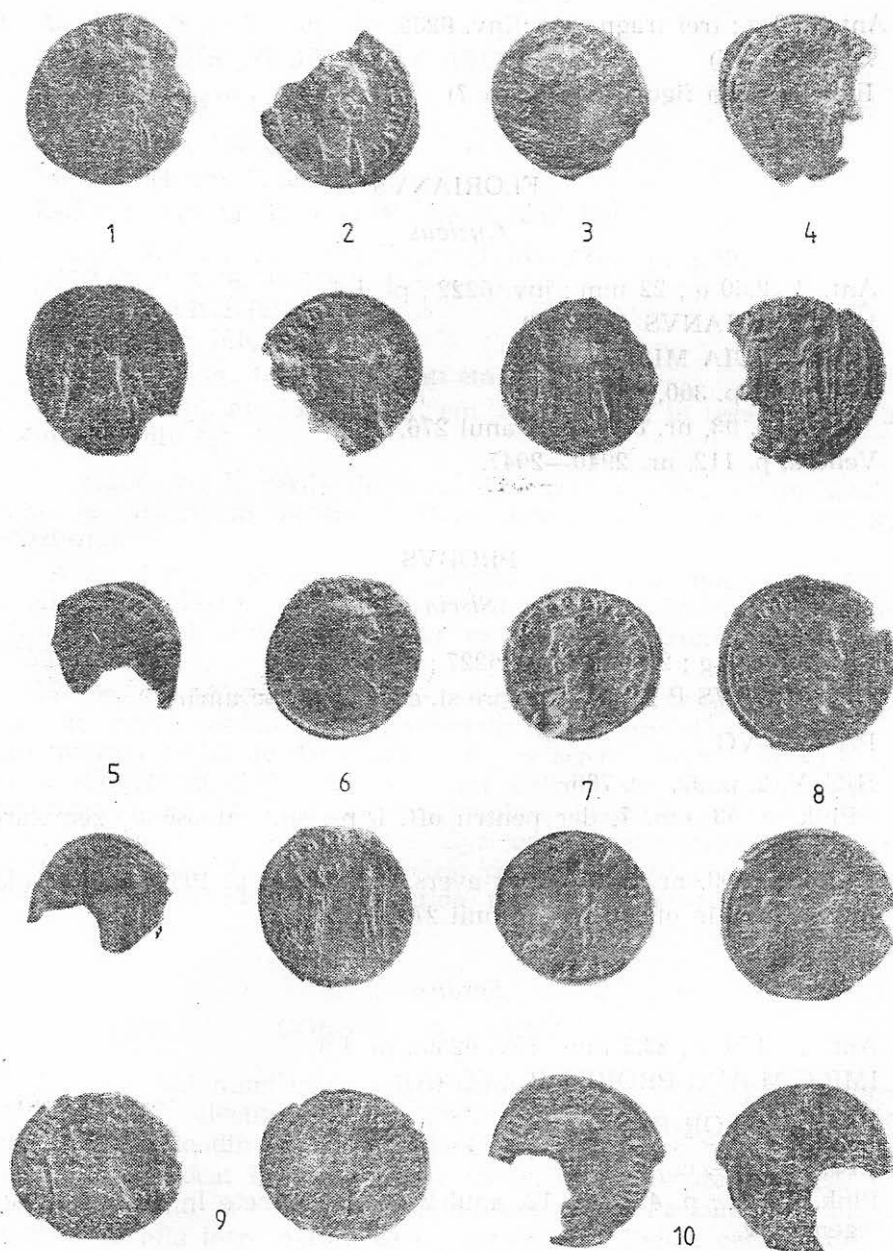
3. Ant. $\downarrow$. 2,27 g ; 21 mm ; inv. 6228 ; pl. I/3.
AVRELIANVS AVG (F)
IOVI CON-SER 5
RIC, V, 1, p. 294, nr. 261, per. II.
Estiot, p. 85, nr. 566, em. 4, început 273 — mijloc 273.

Byzantium

4. Ant. $\uparrow$. 2,23 g ; 22,5 mm ; fragment ; inv. 6223 ; pl. I/4.
IMP AVRELIANV [S AVG] (F)
[RESTIT] VT O-RBIS [2]
RIC, V, 1, p. 310, nr. 399, monetărie neatribuită, per. II.
Estiot, p. 86, nr. 603—613, em. 2, toamna 272 — primăvara 273, faza 2.

Cyzicus

5. Ant. $\uparrow$. 1,60 g ; fragment ; inv. 6229 ; pl. I/5.
...RELIANVS A[VG] (A, F ?)
[RE]STITVT-OR-EXER[CITI] B
[XXI]
RIC, V, 1, p. 306, nr. 366, per. III.
Estiot, p. 88, nr. 673—675, dar cu em. 8, mijloc 274 — sfârșit 274.

Pl. I. 1—10. Constanța, depozitul monetar din mormintul 38/1959.

Monetărie neprecizată

6. Ant. 1,50 g ; trei fragmente ; inv. 6232.

...IANV... (F)

Ilizibil, (două figuri în picioare ?)

FLORIANVS

Cyzicus

7. Ant. ↑ . 2,60 g ; 22 mm ; inv. 6222 ; pl. I/6

IMP FLORIANVS AVG (C)

CONCORDIA MILITVM

RIC, V, 1, p. 360, nr. 116 (C). $\overline{\text{I}}$

Estiot, p. 93, nr. 852—853, anul 276.

Venera, p. 112, nr. 2940—2947.

PROBVS

Siscia

8. Ant. ↘ . 3,52 g ; 22 mm ; inv. 6227 ; pl. I/7:

IMP PROBVS P F AVG (F spre st. cu sceptru pe umăr)

PA-X A-VG

RIC, V, 2, p. 92, nr. 706.

Pink, p. 53, em. 7, dar pentru off. 5 nu sînt cunoscut exemplare, anul 280.

Estiot, p. 109, nr. 1510 cu alt avers, pentru av. p. 108, nr. 1503 (dar Pax augusti în off. 3), em. 7, anii 279—280.

Serdica

9. Ant. ↓ . 3,54 g ; 23,5 mm ; inv. 6230 ; pl. I/8.

IMP C M AVR PROBVS P AVG (A)

RESTITVT OR-BIS

RIC, V, 2, —, cf., p. 111.

Pink, —, cf., p. 45, em. 12, anul 276, fără puncte în exergă și alte legende av.

Robertson, p. CLI, em. 3, anul 277.

Estiot, —, cf. p. 109—110, cu monede din em. 2 și em. 4 ; confirmă datarea em. 3 în 277.

Cyzicus

10. Ant. ↓ . 2,39 g ; 23 mm ; inv. 6225 ; pl. I/9.

IMP C M AVR [PROBVS] P F AVG (H)

SO-L-I INVICT-O

$\frac{C \ M}{XXIQ}$

RIC, V, 2, p. 118, nr. 911.

Pink, p. 44, em. 3, anul 280.

Estiot, p. 110, nr. 1544—1547, em. 3, anul 280.

11. Ant. ↑ . 2,52 g ; 22,5 mm ; fragment. inv. 6226 ; pl. I/10.

[IMP C] M AVR PROBVS P F AVG (H)

SO-L-I INVICT-[O]

$\frac{C \ [M]}{XX[?]}$

RIC, V, 2, p. 118, nr. 911.

Pink, p. 44, em. 3, anul 280, sau em. 4, anul 281.

Estiot, p. 110, nr. 1544—1547, em. 3, anul 280, în tezaur nu se află monede din em. 4.

În raport cu lucrările de referință utilizate, unele piese sînt variante pe care le-am menționat acolo unde a fost necesar în catalogul depozitului.

Acest depozit monetar este compus din șase monede emise de Aurelianus (54,54%), un aurelianeus cu efigia lui Florianus (9,09%) și patru piese de la Probus (36,36%), eșalonindu-se cronologic de la 272 la 280 d. Cr.

În ceea ce privește repartitia pe monetării a exemplarelor din depozit, atelierele vestice sînt reprezentate numai prin Ticinum cu o singură monedă emisă de Aurelianus, deși la această vreme atelierele monetare din Roma și Mediolanum sînt extrem de active. Urmează în ordine geografică, Siscia cu două exemplare, Serdica, tot cu două exemplare, Byzantium, cu o monedă și Cyzicus, cu patru piese. Oricum majoritatea pieselor cu atelierul precizat provin în acest depozit din monetăriile aflate în Thracia și Propontida, în părțile orientale ale imperiului,

II

CONSTANȚA, SARCOFAG

La cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie București, provenind din colecția „St. Georges”, se păstrează un număr de treisprezece monede din secolul IV d. Cr., pe ale căror plicuri este scris „donată de avocat I. Voinescu (pe unele, însă, Voiculescu), mai, 1946, București, găsită într-un sarcofag la Constanța”. Pe plicul cu nr. inv. 235/2312 se află între paranteze și „atribuit lui Ovid”, ceea ce bineînțeles ar mări interesul studierii acestui depozit monetar pentru arheologia tomitană. Nu avem temeiuri pentru a ne îndoi asupra apartenenței acestor piese, donate în 1946 Muzeului Fundațiilor Regale, dat fiind

caracterul unitar al lotului de monede, la un depozit funerar aflat în necropolele anticului Tomis.

Se știe că la Constanța a fost descoperit în anul 1931 un sarcofag monumental din marmură de Procones¹³, care, într-un prim moment de entuziasm local, i-a fost atribuit poetului latin Ovidius, mort în exil la Tomis¹⁴, părere repede respinsă ca lipsită de suport științific, sarcofagul fiind atribuit unui negustor de vite¹⁵, unui închinător al zeului Men¹⁶, ori unui agoranom¹⁷, ultimele două ipoteze continuând și astăzi să fie luate în considerație¹⁸. Popular, sarcofagul mai este încă și acum numit „sarcofagul lui Ovidiu“, chiar dacă donatorul monedelor ori primitorul donației erau departe de a fi adepții acestei atribuirii. Se mai întâmplă însă să avem o mărturie contemporană. Într-adevăr Const. Brătescu, directorul din acea vreme a Muzeului regional al Dobrogei, venit imediat după descoperire și care a condus săpăturile de salvare arată că „afirmarea calomnioasă a unor persoane și ziare, că sarcofagul ar fi fost jefuit și mutilat acum, cu prilejul actualei dezgropări, nu corespunde adevărului... autoritățile comunale, județene și poliția au fost prezente la ridicarea capacului și au rămas pînă la cercetarea completă a conținutului arcei“¹⁹, precum și că în sarcofag „s-a aflat scheletul personajului *inhumat*. În mormînt nu s-a descoperit nici o monedă, ... și nici o podoabă în afară de un mic ornament de bronz, foarte coclit și gata de pulverizare“²⁰.

Monedele aici în discuție ar fi putut eventual să fi fost subtilizate de către unul din lucrători, după desfacerea sarcofagului, dacă nu cumva înainte de intervenția autorităților, dat fiind fragmentul spart din capac și care indică o jefuire încă din antichitate. Dacă așa ar sta lucrurile am avea de a face cu o utilizare secundară, mult timp după fabricarea și prima folosire a monumentului funerar²¹.

¹³ Maria Alexandrescu Vianu, *RÉSEE*, 8, 1970, 2, p. 12—13, nr. 1.

¹⁴ C. Blum, *Sarcofagul roman cu simbolurile justiției penale, cu o prefață de P.S.S. Gherontie, Episcop al Tomisului și Durostorului*, Constanța, [1932]; vezi și Const. Brătescu, *An. Dob.*, 12, 1931, 1—2, p. 240—242, care prezintă critic și ipoteza lui E. Grigoraș ce decripta rebusistic simbolurile de pe sarcofag prin *Ovidius*.

¹⁵ I. Popescu Spineni, *Revista clasică*, 6, 1932, p. 162—170.

¹⁶ E. Coliu, *Istros, Revue Roumaine d'Archéologie et Histoire Ancienne*, 1, 1934, p. 81—116.

¹⁷ L. Robert, *Bull. Ep.*, 1962, p. 229; *Ibidem*, 1964, p. 209; *Idem*, *Études Anatoliennes*, Paris, 19, p. 219, nota 3; recent, pondul cu reprezentările agoranomiei, descoperit la Callatis, și folosit de L. Robert în argumentarea sa a fost reatribuit cetății Tomis, vezi R. Ocheșeanu, *SCN*, IX, 1989, p. 92, nr. 15.

¹⁸ Maria Alexandrescu Vianu, *loc. cit.*: Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 126.

¹⁹ Const. Brătescu, *op. cit.*, p. 220, vezi și ziarul *Marea Neagră* din 2 august 1931.

²⁰ Const. Brătescu, *op. cit.*, p. 232.

²¹ Sarcofagul cu simboluri este o lucrare a secolelor II—III d. Cr., vezi Maria Alexandrescu Vianu, *op. cit.*, p. 278—279.

Există evident și alte posibilități, printre care cea mai probabilă este ca monedele să fi fost descoperite într-un alt sarcofag²² și declarația descoperitorului să fi fost făcută în scopul *inobilării* și prin aceasta încercînd să obțină și o creștere a valorii lor pecuniare. Reamintim totuși că avocatul constănțean a donat și nu a vîndut aceste piese Muzeului Fundațiilor Regale, declarația sa putînd fi considerată ca fiind de bună credință, ea nefăcînd decît să consemneze ceea ce îi spusese descoperitorul. Oricum ar sta lucrurile, monedele în cauză, prin caracterul unitar al lotului, aparțin unui mic depozit monetar, deși proveniența lor funerară, chiar dacă nu perfect asigurată, pare a fi foarte plauzibilă.

I 348—350

*Cyzicus*1. *Constantius II*

AE. ↓ . 4,36 g ; 21 mm ; inv. 235/3282 ; pl. II/1.

D N CONSTAN-TIVS P F AVG

FEL TEMP — REPARATIO

RIC, VIII, p. 496, nr. 83, seria 2.

*
SMKA

II 6 noiembrie 355 — 3 noiembrie 361

*Constantinopolis*2. *Iulianus*

AE. ↓ . 1,72 g ; 15 mm ; inv. 235/3349 ; pl. II/2.

[D N CL I] VLIANVS NOB CAES

SPES REI-PVBLICE

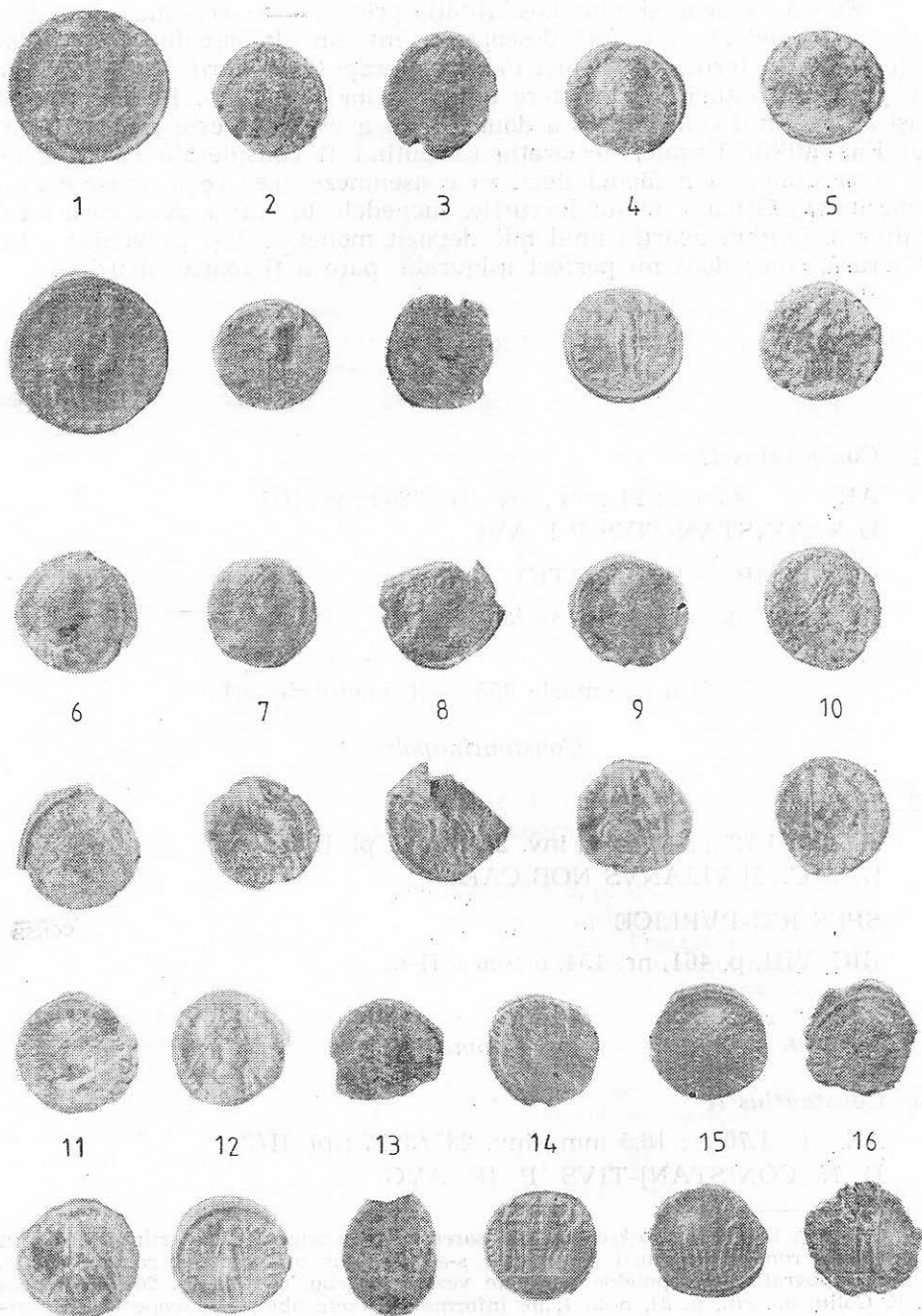
RIC, VIII, p. 461, nr. 154, grupa a II-a.

C
CONSE*Nicomedia*3. *Constantius II*

AE. ↓ . 1,70 g ; 16,5 mm ; inv. 235/3297 ; pl. II/3.

D N CON[STAN]-TIVS P [F AVG]

²² Zona în care a fost descoperit sarcofagul cu simboluri aparține uneia din necropolele romane timpurii peste care s-a suprapus o necropolă romană tîrzie. Pentru topografia necropolelor tomitane vezi V. Barbu, *op. cit.*, p. 207, necropola V. E. Coliu, *op. cit.*, p. 84, nota 1, ne informa că unele obiecte descoperite în perioada premergătoare intervenției personalului muzeului constănțean au fost distruse sau furate.

Pl. II. 1—13. Constanța, depozitul monetar „sarcofagul lui Ovidius”,
 Pl. II. 14—16. Mangalia, depozitul monetar din sarcofagul în plăci/1968.

[F] EL TEMP RE-[PARATIO]

M
[SM] NF

RIC, VIII, p. 482, nr. 110, grupa I-a.

4. AE. ↓. 1,95 g ; 15,7 mm ; inv. 235/3314 ; pl. II/4.
[D N] CONSTAN-TIVS P F AVG

SPES REI-PVBLICE

SMNB

RIC, VII, p. 482, nr. 112, grupa a II-a.

5. *Iulianus*

AE. ↓. 2,16 g ; 16,5 mm ; inv. 235/3345 ; pl. II/5.

[D N] IULIANVS — NOB GAESAR

SPES REI-PVBLICE

[S] MNE

Cyzicus

6. *Constantius II*

AE. ↑. 2,06 g ; 16,5 mm ; inv. 235/3301 ; pl. II/6.

[D N CONSTAN]-TIVS [P F AVG]

FEL TEMP — RE[PARATIO]

*M.
[SMK?]

RIC, VIII, p. 528, nr. 190, grupa I-a.

Antiochia

7. *Constantius II*

AE. ↑. 1,46 g ; 15 mm ; inv. 235/3299 ; pl. II/7.

[D N CONSTAN]-TIVS P F AVG

FEL TEMP — REPARATIO

M
ANS

RIC, VII, p. 528, nr. 190, grupa I-a.

8. AE. ↑. 2,03 g ; 16 mm ; fragment ; inv. 235/3298 ; pl. II/8.

[D N CONSTAN]-TIVS P F AVG

FEL TEMP — [REPARATIO]

[?]
ANA

RIC, VII, p. 528, nr. 187 a, sau 190 cu M în câmp, grupa I-a.

Alexandria

9. *Constantius II*

AE. ↘. 2,04 g ; 16 mm ; inv. 235/3304 ; pl. II/9.

D N CONSTAN-TIVS [P F AVG]

FEL TEMP — [RE]PARATIO

M
ALEΔ

RIC, VIII, p. 545, nr. 84, grupa I-a.

10. AE. ↑ . 20,7 g ; 16 mm ; inv. 235/3302 ; pl. II/10.
D N CONSTAN-[TIVS P F AVG]

[FEL TEMP] — REPARATIO

M
ALE[?]

RIC, VIII, p. 545, nr. 84, grupa I-a.

Monetărie neprecizată

11. *Constantius II*

AE. ↑ . 2,71 g ; 16,5 mm ; inv. 235/3300 ; pl. II/11.
[D N C]ONSTAN-TIVS P F AVG

[FEL] TEMP — REPARATIO

M
[?]

12. AE. ↓ . 1,63 g ; 16 mm ; inv. 235/3312 ; pl. II/12.

D N CONSTAN-TIVS P F AVG
SPES REI-PVBLICE

[?]

13. AE. → . 1,45 g ; 17 mm ; fragment ; inv. 235/3296 ; pl. II/13.

[D N CONSTAN]-TIVS P F AVG
SP[ES REI-PVBLICE]

[?]

Așa cum rezultă din catalog, cu o singură excepție, o emisiune mai timpurie din Cyzicus, anii 348—350, monedele se datează în perioada 6 noiembrie 355—3 noiembrie 361. Merită să precizăm că dintre acestea, șapte exemplare sînt de tip *fel temp reparatio* (FH) de modul mic și cu M în cîmp, care sînt emise între anii 357—358²³, sau poate mai strîns doar în 357²⁴. Celelalte cinci monede sînt de tip *spes reipublice*, cu o greutate ceva mai mică și care au fost introduse după o nouă reformă, în anul 358, cele din depozitul studiat aici datîndu-se pînă la sfîrșitul domniei lui Constantius II. Astfel moneda cu C în cîmp, emisă la Constantinopolis, aparține ultimei emisiuni pentru Iulianus Caesar. Din depozitul de la Constanța lipsesc monedele de tip *spes reipublice* bătute de Iulianus după 3 noiembrie 361 pînă la reformă și care se întîlnesc într-un alt depozit monetar aflat într-un mormînt la Șipote²⁵.

Din monedele catalogate, zece exemplare au atelierul emitent determinat. În ordine geografică de la vest la est acestea sînt : Constantinopolis = 1 exemplar, Nicomedia = 3 exemplare, Cyzicus = 2 exemplare, Antiochia = 2 exemplare și Alexandria = 2 exemplare, ceea ce indică o preponderență masivă a atelierelor monetare din Propontida cu 60% din materialul monetar. Situația este asemănătoare cu cea surprinsă în structura depozitului de la Șipote, unde atelierele din Propontida, prezente cu treisprezece exemplare din șaisprezece monede cu ate-

²³ J.P.C. Kent, RIC, VIII, p. 70.

²⁴ P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon de la mort de Constantin à la mort de Julien (337—363)*, Wetteren, 1985, p. 73.

²⁵ C. Stavru, *op. cit.*, p. 244, nr. 16 ; R. Ocheșeanu, Pontica, 5, 1972, p. 489—490, moneda nr. 6.

lierul determinat, oferă un foarte apropiat 62,50% (Sirmium = 1 exemplar, Thessalonica = 2 exemplare, Heraclea = 4 exemplare, Constanti-nopolis = 3 exemplare, Nicomedia = 2 exemplare, Cyzicus = 4 exem-
plare)²⁶. Atelierele din Antiochia și Alexandria sînt însă în acest caz mai bine reprezentate decît ceea ce pare a fi media generală pentru Scythia Minor în general²⁷ sau chiar pentru Tomis în această perioadă²⁸.

III

Mangalia, sarcofag în plăci

În necropola de vest a Callatidei, bine cunoscută prin cercetările din ultimele decenii²⁹, cu prilejul săpăturilor de salvare din primăvara anului 1968³⁰ a fost dezvelit și un mormînt construit din plăci de piatră și capac alcătuit din patru lespezi de piatră³¹, unde pe lîngă cele șase schelete „dintre care cinci — cu prilejul ultimei înmormîntări — au fost deranjate și înghesuite înspre latura de nord a mormîntului”³² și numeroase obiecte de podoabă din aur, os și sticlă, s-au aflat și „trei monede de bronz de epocă constantiniană”³³. Acestea fiind găsite în „stratul de umplutură aflat deasupra scheletelor”³⁴ ar putea sugera formal, ori ar putea să lase impresia unei prezențe oarecum accidentale a acestei categorii de material. Ni se pare oarecum nefiresc ca monedele să se fi scurs în sarcofagul din plăci odată cu pămîntul, ori să fi ajuns aici „cu prilejul repetatelor înhumări”³⁵ și ne-am gîndi, mai degrabă, că acestea ar trebui să aparțină ultimei înmormîntări cum, de altfel, în final, însuși autorul o recunoaște, considerînd monedele ca fiind contemporane ultimei înmormîntări³⁶. Merită să precizăm că autorul săpăturii a constatat că avem mai multe faze de utilizare a sarcofagului, dar dacă cele cinci schelete prezente în sarcofag înaintea ultimei înhumări fuseseră depuse concomitent sau nu, nu mai putem ști astăzi.

Cele trei monede care ne preocupă aici au fost considerate ca aparținînd epocii constantiniene, ceea ce este adevărat, și astfel mormîntul a fost datat în prima jumătate a secolului IV d.Cr., ceea ce nu mai este

²⁶ R. Ocheșeanu, A. Dumitrașcu, *Pontica*, 5, 1972, p. 542, nota 14.

²⁷ R. Ocheșeanu, *Circulația monetară la Dunărea de jos, cu specială privire la Scythia Minor, între anii 270—498, mss.*

²⁸ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *La circulation monétaire à Tomi aux IVe—Ve siècles*, comunicare la Congresul Internațional de numismatică de la Bruxelles, 1991, ce urmează să fie publicată în volumul de Acte ale congresului.

²⁹ Const. Preda, *op. cit.*, p. 9—13, unde istoricul cercetării.

³⁰ Const. Iconomu, *Pontica*, 2, 1969, p. 81—110.

³¹ *Ibidem*, p. 85—92, mormîntul 2.

³² *Ibidem*, p. 87.

³³ *Ibidem*, p. 87, nota 10.

³⁴ *Ibidem*, p. 87.

³⁵ *Ibidem*, p. 90.

³⁶ *Ibidem*, p. 92.

corect, deoarece monedele păstrate în colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se identifică astfel :

1. *Constans*

AE. ↑ . 1,73 g ; 15 mm ; inv. 4860 ; pl. II/14.

CONSTANS — P F AVG.

GLORI-[EXER]-CITVS (1 standard).

SMTSA

RIC, VIII, p. 407, nr. 57, Thessalonica, 9 septembrie 337 — primăvara 340.

2. *Constantius II*

AE. ↓ . 1,37 g ; 16 mm ; inv. 4859 ; pl. II/15.

CONSTANTI-VS MAX AVG

GLOR-IA EXERC-ITVS (1 standard).

SMALA

RIC, VIII, p. 539, nr. 34, Alexandria, 9 septembrie 337 — primăvara 340.

3. AE. ↓ . 1,75 g ; 16 mm ; inv. 4858 ; pl. II/16.

[D N] CONSTAN-TIVS [P F AVG].

SPE[S REI-PVB]LICE.

CONSS

RIC, VIII, p. 461, nr. 149, Constantinopolis, 6 noiembrie 355 — 3 noiembrie 361, grupa a II-a.

Așa stînd lucrurile, cea de a șasea înhumare și deranjarea precedentelor cinci schelete nu a putut avea loc decît cel mai devreme în anii 358—361, perioada de emisie a ultimei monede, deci spre sfîrșitul primului deceniu al celei de a doua jumătăți a secolului IV d.Cr.

IV

PIATRA FRECĂȚEI, MORMÎNT DE INHUMAȚIE A 279

În importanta necropolă de la Piatra Frecăței, anticul Beroe, unde înmormîntările succesive acoperă în linii generale secolele II—XII d.Cr.³⁷, în cursul primelor săpături din anul 1958 au fost descoperite în morminte și două depozite monetare, care se păstrează în colecțiile Institutului de Arheologie București.

Pentru primul din aceste depozite a fost publicată lista celor douăsprezece monede, pe emitenți, de la Aurelianus la Diocletianus și Maximianus³⁸, fără o se da încă datele tehnice necesare și trimiterele la catalog cu o încadrare cronologică mai precisă³⁹, ceea ce face în acest cadru

³⁷ A. Petre, *Materiale*, 8, 1962, p. 565—589 ; *idem*, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987.

³⁸ A. Petre, *Materiale*, 8, 1962, p. 568 ; *idem*, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987, p. 16—17.

³⁹ Monedele se păstrează la Institutul de Arheologie București, inv. 1032/1—12 (C. Preda) cu referiri la RIC, V, 1 și 2.

utilă reluarea lor. Cele douăsprezece monede s-au descoperit într-un mormînt de înhumatie, orientat la 130°, la —1,60 m., pe pieptul defunctului, de bunăseamă păgîn, în dreapta, iar la picioare fiind depusă o cîniță⁴⁰.

Este posibil ca, în cazul mormîntului de care ne ocupăm aici, ofranda să nu fi fost făcută de o singură persoană, ci de mai multe, așa cum s-a presupus recent, cu prilejul publicării unui mormînt datînd cam din aceeași perioadă, cu cinci monede, ultima din 302—303, descoperit în Franța, la Jessains (Aube)⁴¹. Mai mult decît atît s-ar părea că această ofrandă funerară nu era venită să faciliteze ca *naulum* traversarea Styx-ului, cunoscutul obol al lui Charon, care se punea în mînă⁴², pe unul sau pe ambii ochi⁴³, ori în gură⁴⁴, ci era menită să ajute defunctul să-și continue existența sub pămînt și pe lumea cealaltă⁴⁵, obicei perpetuat în lumea creștină ortodoxă pînă în vremurile noastre⁴⁶.

AVRELIANVS

Ticinum

1. Ant. ✓. 2,52 g ; 22 mm ; inv. 1032/1 ; pl. III/1.

IMP C AVRELIANVS AVG (F)

[SOL]-I — INVICTO

8x8 [7]

RIC, V, 1, p. 282, nr. 154.

Estiot, p. 79, nr. 360—361, em. 2, vara 274.

⁴⁰ A. Petre, *Materiale*, 8, 1962, p. 568 și p. 569, fig. 6 și idem, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987, p. 16—17.

⁴¹ R. Tomasson, S. Michon, *op. cit.*, p. 65—67.

⁴² Const. Preda, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 108, M. 286 „în palma mîinii drepte a fost pusă o monedă de bronz de la Diocletian”.

⁴³ C. Stavru, *op. cit.*, p. 236, „direct pe orbitele defunctului au fost așezate două monede de bronz”, una de tip *Gloria exercitus* (2 sau 3), anii 330—341, și alta din *Aspendus* emisă de *Macrinus*; vezi și J. P. Callu, *op. cit.*, p. 175—180.

⁴⁴ Const. Preda, *op. cit.*, p. 86, M. 16 „două monede de bronz romane de la Valens, „.....una găsită în grupa (sic!) scheletului dinspre nord”, p. 95 M. 32 „monedă de aur bizantină din vremea lui Justinian I...”, găsită la colțul drept al mandibulei”; p. 102, M. 218, „pe clavicula st., probabil căzută din gură, o monedă perforată de bronz, din epoca romană, probabil din vremea lui Hadrian” și a alteia de la Valens...”. R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, p. 468, M. 2, mormînt de înhumatie descoperit la Adamclisi, în gura defunctei s-a găsit o monedă de la Marcianopolis din timpul lui Elagabal.

⁴⁵ R. Tomasson, S. Michon, *op. cit.*, p. 66, nota 10.

⁴⁶ În cursul cercetărilor arheologice de la biserica feudală țîrzie din Domnești (Sect. agric. Ilfov) întreprinse de Panait I. Panait și R. Ocheșeanu s-au descoperit într-un mormînt un depozit de 10 monede românești de bronz de la domnitorul Carol I emise în 1867; într-un alt mormînt din necropola feudală țîrzie (sec. XVIII—XIX) de la Poșta, com. Buturugeni, jud. Giurgiu s-a descoperit un vas cu sîmburi de prună, fructele fiind depuse ca ofrandă alimentară; Aristide Ștefănescu, Radu Ocheșeanu, *Cercetări arheologice în București*, IV, 1992, p. 245, M. 21.

TACITVS

Ticinum

2. Ant. $\searrow$. 4,04 g ; 23 mm ; inv. 1032/2 ; pl. III/2.

IMP C M CL TACITVS AVG (F)
FELICITAS AVG

P

RIC, V, 1, p. 340, nr. 136, anii 275—276.

Robertson, p. 149, nr. 49, dar off. T, em. 2.

Estiot, —, cf. p. 90—91.

Venera, —, cf. p. 61—68, nr. 1271—1997.

PROBVS

Roma

3. Ant. $\searrow$. 3,35 g ; 22 mm ; inv. 1032/3 ; pl. III/3.

IMP PROB-VS P F AVG (F)

IOVI CON-S — PROB AVG

R 36 B

RIC, V, 2, p. 36, nr. 173, emisiunile următoare.

Pink, p. 57, em. 6, anul 281.

Estiot, p. 97, nr. 1008—1017, em. 6, anul 281.

Ticinum

4. Ant. $\downarrow$. 4,16 g ; 24 mm ; inv. 1032/4 ; pl. III/4.

VIRTVS PROBI AVG

HERCULI — P-ACIF

SXXT

RIC, V, 2, p. 58, nr. 376, per. II.

Pink, p. 63, em. 4, anul 278.

Estiot, p. 101, nr. 1304, em. 4, anul 278.

5. Ant. $\nearrow$. 3,16 g ; 22,5 mm ; inv. 1032/5 ; pl. III/5.

VI-RTVS PROBI AVG (G)

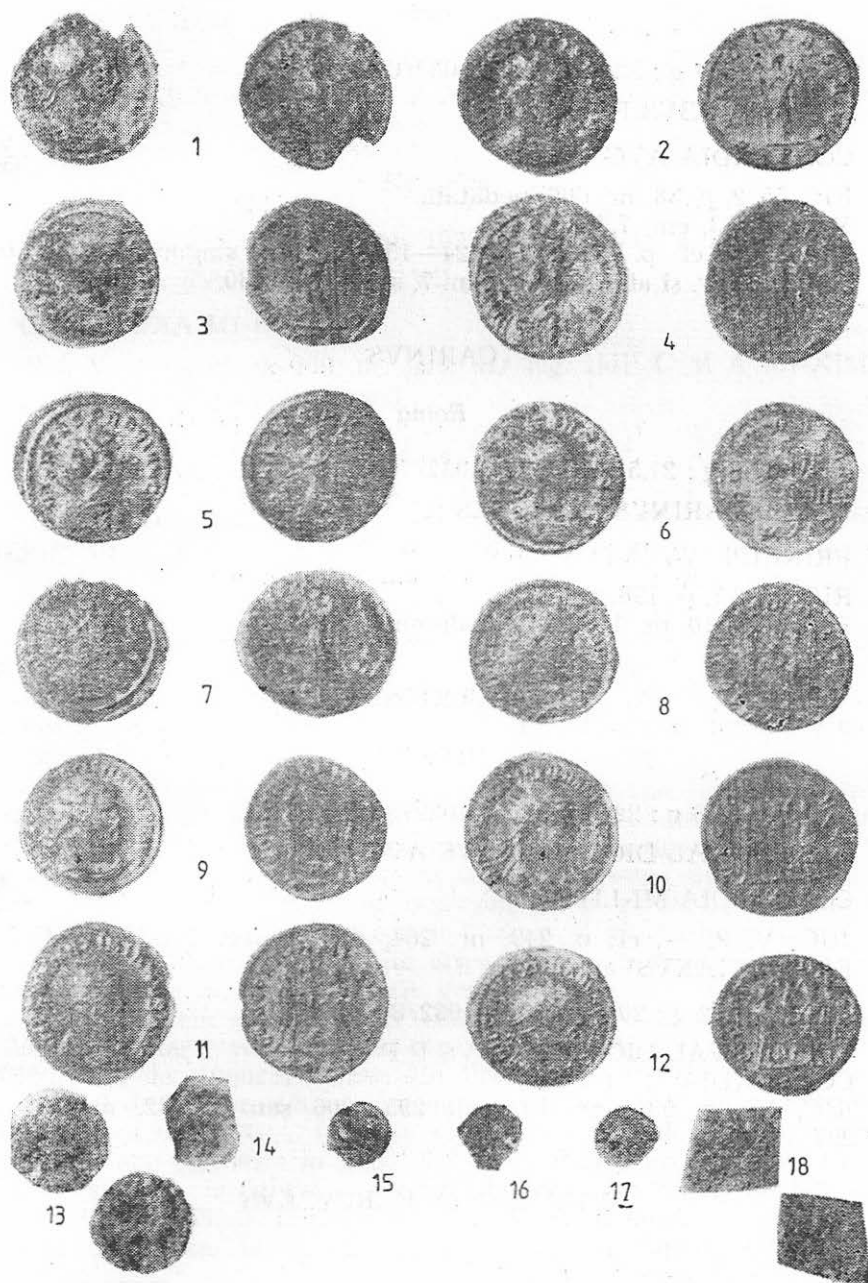
SALVS PVBLIC

RIC, V, 2, p. 76, nr. 569, probabil contemporană cu prima serie

Aequiti.

Pink, p. 65, em. 6, anul 279.

Estiot, —, cf. p. 103, nr. 1343—1345, dar cu alte leg. av., em. 6, de la mijlocul la sfârșitul anului 279.

Pl. III. 1—12. Piatra Frecăței, depozitul monetar din mormîntul A 279.
 13—18. Piatra Frecăței, depozitul monetar din mormîntul 6 — poligon.

Siscia

6. Ant. ↓ . 2,94 g ; 22 mm ; inv. 1032/6 ; pl. III/6.

IMP C PROBVS P F AVG (F)

CONCORDIA AVG

$\frac{VII}{XXI}$

RIC, V, 2, p. 88, nr. 660, nedată.

Pink, p. 53, em. 7, anul 280.

Estiot, —, cf. p. 109, nr. 1524—1525, cu un singur corn al abundenței pe rv. și alte leg. av., em. 7, anul 279—280.

CARINVS

Roma

7. Ant. ↑ . 3 g ; 21,5 mm ; inv. 1032/7 ; pl. III/7.

M AVR CARINVS NOB CAES (C)

PRINCIPI IVVENTVT

$\overline{CKA}$

RIC, V, 2 ?, p. 158, nr. 161.

Estiot, p. 110, nr. 1568, em. 2, decembrie 282.

DIOCLETIANVS

Heraclea

8. Ant. ↖ . 3,78 g ; 22 mm ; inv. 1032/9 ; pl. III/8.

IMP C C VAL DIOCLETIANVS AVG (A)

CONCORDIA MI-LITVM

$\frac{B}{XXI}$

RIC, V, 2, —, cf. p. 249, nr. 284, dar cu leg. 1 (IMP C C VAL DIOCLETIANVS) anul 291.

9. Ant. ↑ . 2,92 g ; 20 mm ; inv. 1032/8 ; pl. III/9.

IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG (C)

CONCORDIA MILI-TVM

$\frac{HA}{XXI}$

RIC, VI, p. 531, nr. 13, anii 295—296 sau p. 532, nr. 21, anii 297—298.

MAXIMIANVS HERCVLEVS

Siscia

10. Ant. ↓ 3,01 g ; 22,5 mm ; inv. 1032/10 ; pl. III/10.

IMP C M A VAL MAXIMIANVS P F AVG (K)

VICTORIA AV-GG

XXI·9·

RIC, V, 2, —, cf. p. 289, nr. 589, dar bust A și C iar leg. av. IMP C M A VAL MAXIMIANVS AVG și în exergă XXI·Γ sau XXIB anul 292.

Heraclea

11. Ant. ↑ . 3,38 g ; 23,5 mm ; inv. 1032/11 ; pl. III/II.

IMP C M A MAXIMIANUS AVG (A)

CONCORDIA MI-LITVM

Δ
XXI·

RIC, V, 2 —, cf. p. 289, nr. 595, dar leg. IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG, anii 292—295.

12. Ant. ↘ . 3,03 g ; 22 mm ; inv. 1032/12 ; pl. III/12.

IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG (B)

CONCORDIA MILI-TVM

HΓ

RIC, VI, p. 531, nr. 14, anii 295—296 sau p. 532, nr. 22, anii 297-298.

În acest depozit seria monedelor se deschide cu o monedă de la Aurelianus emisă la Ticinum, în vara anului 274 și se încheie cu două exemplare, unul de la Diocletianus și un altul de la Maximianus, emise ambele la Heraclea, între anii 295—298, ceea ce corectează presupunerea descoperitorului că ultimile monede ar fi fost emisiuni de dinainte de reformă⁴⁷.

În ceea ce privește atelierele emitente, cele mai bine reprezentate sînt monetăriile de la Ticinum, cu emisiuni de la Aurelianus, Tacitus și Probus (2 ex.) și Heraclea cu emisiuni de la Diocletianus (2 ex.) și Maximianus (2 ex.), cu precizarea că două dintre acestea sînt emisiuni post reformă. De asemenea mai sînt reprezentate și atelierele monetare de la Roma, cu emisiuni de la Probus și Carinus și de la Siscia cu emisiuni de la Probus și Maximianus. Este oricum limpede predominarea atelierelor occidentale în acest depozit, emisiunile de la Ticinum și Roma fiind prezente prin șase monede, adică 50%, la care dacă adăugăm și atelierul monetar vest-balcanic din Siscia, obținem un procent de 66,66%, față de singurul atelier din Propontida prezent cu material în depozit, cel de la Heraclea, cu un aport substanțial de patru exemplare și un procent de 33,33%. Situația repartizării monedelor pe monetării occidentale sau orientale în depozitul de la Piatra Frecăței este în contrast cu situația înregistrată pentru depozitul, aproape contemporan, aflat în M 38/1959 de la Constanța, unde predomină monetăriile din Thracia și Propontida, cu un procent de 70 în raport cu emisiunile

⁴⁷ A. Petre, Materiale, VIII, 1962, p. 568 „data îngropării acestor monede nu trece cu mult peste anul 293 e.n., cînd a fost emisă ultima monedă, mai ales că în sec. IV acest tip de cîniță dispăre”.

Sisciei și Ticinumului, monetării vestice, cu un procent de 30. Măcar aparent, poziția dunăreană a așezării de la Beroe ar fi suficientă pentru a explica diferența de structură a numerarului față de cea din depozitul descoperit la Constanța, dar ne apare necesară o anchetă numismatică mult mai largă, cuprinzând toate descoperirile dobrogene pentru a verifica această primă impresie⁴⁸.

PIATRA FRECĂȚEI, S IV d, M 6, POLIGON

Dintr-un alt mormînt provin nouă monede, toate de bronz, despre care în amplul raport preliminar publicat după primele campanii de săpături se menționează doar „toate datînd de la sfîrșitul secolului IV — începutul secolului V e.n.”⁴⁹. În ceea ce privește mormîntul ca atare se amintește doar că aceasta se află în apropierea unui alt mormînt, nici el numerotat în raport, dar care în monografie, unde a fost inclus, a primit sigla B 76⁵⁰ și se precizează că „are aproape aceiași orientare și adîncime”⁵¹. Nu știm cît de mare va fi fost aproximația, oricum mormîntul B 76 este orientat 240° și are adîncimea de —1,70 m. În B 76 se aflau și două monede de bronz, una de la Honorius⁵², despre care putem preciza că este de tipul *virtus exerciti* (2), emisă între anii 395–402 d. Cr., în timp ce cea de a doua monedă, aflată într-o foarte proastă stare de conservare, de modul AE 4 și databilă cîndva în secolul V d. Cr., rămîne neidentificată.

Mormîntul în care s-a aflat depozitul funerar nu a mai fost inclus în monografie, în cazul său, pe plicul în care se păstrau monedele se indica sigla M 6, poligon, SIV d, 1958.

Din cele nouă monede menționate, aflate în colecția Institutului de arheologie București nu s-au putut identifica decît cinci piese după cum urmează :

1. *Constantius II*

AE. → . 1,74 g ; 14 mm ; inv. 1023/22 ; pl. III/13.

[FEL TEMP REPARATIO] (FH 4)

[?]

Anii 354—358.

⁴⁸ Vezi ancheta exhaustivă efectuată pentru anii 318—324 de R. Ocheșeanu, Peuce, 10, 1, 1991, p. 449—454. Pentru greutatea specifică relativă a monedelor din perioada 270—294 în Dobrogea vezi deocamdată, Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, SCN, IX, 1989, p. 53—73.

⁴⁹ A. Petre, *op. cit.*, p. 579.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 577—579 ; *idem*, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1986, p. 61.

⁵¹ *Idem*, *Materiale*, VIII, 1962, p. 579.

⁵² *Ibidem*, p. 577—578.

2. *Valentinianus I sau coîmpărații*

AE. ↓ . 0,85 g ; 13 mm ; fragment ; inv. 1023/25 ; pl. III/14.

[SECVRITAS REIPVBLICAE]

[9]

Anii 364—378.

3. *Leo I*

AE. ↓ . 0,62 g ; 9 mm ; inv. 1023/23 ; pl. III/15.

[D N L]EO

Leu în cunună

[COIN]

LRBC, II, —, cf. 2260—2261, dar cu legende 1 și 1 a, Constantino-
polis, anii 457—474.

Hahn, —, cf. tab. Leo I, 27 a și 27 b, dar alte legende av., Constan-
tinopolis, anii 457—462.

4. AE. ↓ . 0,43 g ; 9 mm ; fragment ; inv. 1023/24 ; pl. III/16.

Împărat cu captiv ?

NIC

LRBC, II, nr. 2471—2473 ?, Nicomedia, anii 457—474.

Hahn, tab. Leo I, 37 a sau 37 b, Nicomedia, anii 467—472.

5. AE. ↓ . 0,54 g ; 9 mm ; inv. 1023/21 ; pl. III/17.

Celelalte piese nu se pot identifica. Trei dintre ele par să aparțină tot secolelor IV—V d.Cr., în timp ce a patra, de formă rectangulară, pare a fi fost tăiată dintr-o monedă mai veche, de presupus un antoninian din perioada de criză a imperiului sau eventual mai târziu, dar neputînd depăși primii ani de după reforma lui Diocletianus.

6. AE. 1,48 g ; 14×12 mm ; fragment ; inv. 1023/29 ; pl. III/18.

7. AE. 0,52 g ; 12 mm ; fragment ; inv. 1023/26.

8. AE. 0,74 g ; 9 mm ; fragment ; inv. 1023/27.

9. AE. 0,55 g ; 9 mm ; fragment ; inv. 1023/28.

Oricum este limpede că acest depozit monetar, făcînd abstracție de monedele care nu s-au putut identifica, este format din monede care se eșalonează începînd cu perioada 354—358 pînă în vremea domniei lui Leo I (457—474).

O problemă deosebit de importantă pentru periodizarea monedelor de bronz emise de Leo I în cadrul domniei sale, așa cum de curînd a fost propusă de W. Hahn⁵³, pe baza puținului material monetar utiliza-
bil pentru o astfel de încercare, o ridică moneda cu nr. 3 din catalogul nostru. Într-adevăr, pentru o monedă cu reversul „leu în cunună“ emisă

⁵³ W. Hahn, *op. cit.*, p. 43—44 și tabelul sinoptic Leo I.

de monetăria din capitala imperiului, la care LRBC, II, cunoștea numai legende de av. D N L E O P F A V G (leg. 1) și D N L E O P A V G (leg. 1 a), iar W. Hahn mai adaugă și legenda D N L E O N S P F A V G (27 b), citim pe aversul ei [D N L] E O (LRBC II, leg. 12 sau 13). W. Hahn sugerează în tabelul sinoptic că această legendă este mai târzie, fiind folosită la Constantinopol între anii 467 — oct. 473, pentru emisiunile succesive „împărat cu captiv“ (29 b, c, d), datate între 467—472 și monogramă cu KOC în exergă (31 a), datată între anii 472 — oct. 473. Că lucrurile pentru monețele de bronz ale împăratului Leo I sînt oricum mai complicate în ceea ce privește legende de avers utilizate și că surprize neplăcute pentru construcțiile cronologice artificioase pot oricînd apare, punînd sub semnul întrebării acurateța unor astfel de încheieri, o dovedește recenta publicare a două bronzuri inedite de la Leo I⁵⁴. Pe prima monedă, emisă de Heraclea, de tip „leu spre st.“ (LRBC II, 2009) pentru care nu se cunoștea legenda aversului, citim D N L E - O (LRBC II, leg. 12), confirmîndu-se în acest mod utilizarea titlaturii prescurtate încă de la începutul domniei în monetăriile din Constantinopol și Heraclea. Pe aversul celei de a doua monede, emisiune constantinopolitană cu „Împărat și captiv“ (LRBC II, —, cf. 2265—2267) se citește D N L E O P E R P E... (posibil LRBC II, leg. 8, 9 sau 10 a). În monetăria constantinopolitană legenda de tip LRBC II, 8 este utilizată pentru emisiunea „leu spre st.“ (Hahn, 26 a), iar legenda de tip LRBC II, 10 a este folosită pentru emisiunea monogramă cu exerga KOC (Hahn, 31 b). Cum ultima emisiune amintită mai sus folosește și legenda de avers LRBC II, leg. 12 utilizată pentru emisiunea anterioară „Împărat și captiv“ (Hahn, 29 b, c, d) sîntem nevoiți să tragem concluzia că cel puțin, dacă trebuie să acceptăm ca fiind corectă succesiunea emisiunilor propusă de W. Hahn, în ceea ce privește titulatura imperială utilizată ca legendă de avers pe minimi, situația pare a fi mult mai complexă și mai fluidă, fiind necesară restudierea materialului mai vechi, în speță tezaurele din Dalmația și de la Corinth⁵⁵ de pus în legătură cu tulburările pricinuite de huni către 469, tezaure care ar putea oferi un reper cronologic important pentru clasificarea tuturor emisiunilor acestei domnii. Așa stînd lucrurile sînt de așteptat noi precizări de la examinarea exhaustivă a materialului numismatic existent pentru domnia lui Leo I, pe care și-o propune J. P. C. Kent, ce urmează să elaboreze volumul X din RIC, precum și de publicarea integrală a bogatului material de la Dumbarton Oaks la care lucrează în prezent Ph. Grierson.

În cazul nostru, cum nu putem încă preciza datarea exemplarului cu monogramă, care la Hahn ar acoperi în unele ateliere întreaga domnie ceea ce este departe de a fi încă pe deplin asigurat, putem spune doar, așteptînd eventualele confirmări sau infirmări de la viitoare studii mai circumstanțiate, ultima monedă este de tip „Împărat cu captiv“, emisă la Nicomedia, pentru care s-a propus datarea 467—472.

⁵⁴ R. Ocheșeanu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 3—4, 1987, p. 169—171. Vezi și V. Culică, SCN, VII, 1980, p. 161, pentru tipul b/E emis la Nicomedia.

⁵⁵ J. W. E. Pearce, M. E. Wood, NC, seria 5, 14, 1934, p. 269—283; H. Mattingly, NC, seria 5, 11, 1931, p. 229—233.

*
* *
*

Din cele de mai sus rezultă că ofrandele depuse în morminte sub forma unor mici depozite monetare reprezintă o practică funerară destul de bine atestată în Scythia Minor, fără a putea stabili, pentru moment măcar, dacă au existat sau nu perioade în care ea a fost mai intens practică. Ordonând din punct de vedere cronologic documentele pe care le-am publicat aici ori la care numai ne-am referit putem spune că primele mărturii datează încă din perioada autonomiei cetăților vest-pontice, așa cum o dovedește un mormânt din Tomis datînd din epoca elenistică. În epoca romană timpurie, înainte de declanșarea crizei imperiului, această practică este documentată prin descoperirile din necropolele din Callatis și a unei așezări din teritoriul acestei cetăți, de la Neptun, cu două depozite de bronzuri, unul mixt, constituit din monede imperiale romane și imperiale grecești, încheiat cu o monedă de la Commodus, iar celălalt compus numai din emisiuni ale cetăților grecești din Moesia Inferior și care se încheie cu un bronz tomitan emis cu efigia lui Philippus Caesar. Pentru perioada crizei, deocamdată nu avem documente de acest gen, în schimb pentru perioada de la sfîrșitul secolului al III-lea d. Cr. am reluat aici două descoperiri, una din necropola cetății tomitane, cea de a doua din necropola cetății Beroe. Primul depozit se încheie cu monede de la Probus emise în anul 280, iar cel de al doilea cu două monede emise la Heraclea după reforma lui Diocletianus, pseudo-antoninieni databili între anii 295—298. Din prima jumătate a secolului IV dispunem deocamdată de două morminte din necropola de la Callatis, unde primul depozit se încheie cu emisiuni din perioada 330—336, iar cel de al doilea cu emisiuni din anii 342—348. Încheiate cu monede emise între anii 358—361 cunoaștem două depozite funerare, unul de la Mangalia, pe care l-am precizat aici și un al doilea provenind din necropola tomitană, foarte probabil dintr-un sarcofag, chiar dacă nu neapărat cel atribuit inițial lui Ovidius, menționat și publicat aici pentru prima oară. Apropiat ca dată de aceste două documente avem mărturia Șipote, unde ultima monedă din depozit era de la Iulianus Apostatul dinainte de reforma monetară pentru care recent s-a propus datarea septembrie 362. Acest depozit mai prezintă și particularitatea, față de cele de care am vorbit pînă acum, că monedele erau depuse într-o căniță. Din epoca domniei lui Valentinianus I și Valens se cunoaște un singur depozit monetar, aflat în necropola romano-bizantină de la Callatis.

Pentru aspectul studiat aici, din secolul V d. Cr., nu cunoaștem pentru moment decît morminte din necropola de la Beroe (Piatra Frecăței), încadrate larg în secolul IV — începutul secolului V, dintre care am putut preciza, prin studierea monedelor aflate în colecția Institutului de Arheologie din București, doar datarea unuia dintre ele, încheiat, în realitate, cu monede emise în vremea împăratului Leo I (457—474). În ce le privește pe celelalte menționate în monografia necropolei de la

Piatra Frecăței, unde de altfel cel pe care am reușit să-l precizăm nu a mai fost reluat, urmează a fi studiate și publicate în viitor, într-un material monetar nu ne-a fost accesibil nouă.

Acest fel de ofrande constând din depunerea în mormint a mai multor monede este, așa cum arătam, net deosebită de obolul lui Charon, obicei păgîn, dar atestat și în cazul unor morminte care măcar după orientare ar putea fi și creștine, constând din depunerea uneia, cel mult două monede. Deși aici nu ne-au preocupat decît depozitele monetare ca atare, cu minimum trei monede și în consecință nu am alcătuit o listă a descoperirilor cu una sau două monede, este locul să precizăm că nu în toate cazurile avem neapărat de-a face cu obolul lui Charon. În cazul depozitelor monetare din morminte sîntem, mai de grabă, în fața unor ofrande depuse, de regulă, de mai multe persoane cu prilejul înmormintării, în ideea asigurării unor resurse bănești pentru viața de dincolo a defunctului. Sigur, în cazul depunerii monedelor în vas, cum se întîmplă să avem un foarte interesant exemplu la Șipote, este greu de precizat dacă ofranda a fost pusă de una sau de mai multe persoane.

Nădăjdum că această trecere în revistă, poate nu absolut completă, a documentelor legate de această practică rituală și definirea ei ca atare interesînd medii social-economice diferite și sesizabilă în Dobrogea pe o scară cronologică mergînd măcar din secolele III—II î.d.Cr. pînă în secolul V d.Cr. va fi de natură să stimuleze măcar publicarea unor documente numismatice similare, dacă nu chiar publicarea integrală a descoperirilor de morminte, fie izolate, fie în mari necropole cercetate parțial ori integral.

QUELQUES DÉPÔTS MONÉTAIRES DE SCYTHIE MINEURE DÉPOSÉS COMME OFFRANDES FUNÉRAIRES

résumé

Les auteurs publient cinq dépôts monétaires découverts en Dobroudja qui se conservent à l'Institut d'Archéologie de Bucarest et au Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constanța. Le premier a été découvert dans un tombeau d'inhumation découvert à Constanța (l'ancien Tomi) à l'occasion des fouilles de sauvetage entreprises en 1959. Il était formé de 11 antoniniens s'échelonnant d'Aurélien (le plus ancien émis à Byzance en automne 272 — printemps 273) à Probus (les deux ex. les plus récentes sont des émissions de Cyzique de 280). Notons la présence d'une monnaie de Florian. La plupart des pièces ont été émises en Thrace et en Propontide.

Le deuxième a été découvert avant la deuxième guerre mondiale dans un sarcophage, toujours à Constanța, mais l'information suivant laquelle les monnaies proviendraient du sarcophage dit d'Ovide n'est pas suffisamment assurée. Le dépôt était formé de 13 monnaies en bronze argenté émises en 348—350 (1 ex.), en 357 (7 ex.) et en 358—361 (5 ex.). Les dix monnaies dont on a pu déterminer l'atelier sont des émissions de Constantinople (1 ex.), de Nicomédie (3 ex.), de Cyzique (2 ex.), d'Antioche et d'Alexandrie (2 ex.), avec une nette prépondérance des ateliers

de la Propontide (60%) et une représentation des ateliers d'Antioche et d'Alexandrie de beaucoup au-dessus de la moyenne générale pour la Scythie Mineure.

D'un sarcophage en dalles de pierre découvert à Mangalia (l'ancien Callatis) en 1968 provient un petit dépôt formé de trois monnaies en bronze argenté émises en 337—340 (2 ex.) et en 358—361 dans les ateliers de Thessalonique, Alexandrie et Constantinople.

Les deux derniers dépôts monétaires ont été découverts à Piatra Frecăței (l'ancien Beroe) à l'occasion des fouilles archéologiques effectuées dans la nécropole en 1953 et étaient déjà annoncées d'une façon préliminaire. Le premier consiste en 12 antoninines et pseudo-antoniniens s'échelonnant d'Aurélien (été 274) à Diocétien et Maximien Hercule (les deux exemplaires les plus récentes datent de 295—296 ou 297—298. Les ateliers de Rome, Ticinum et Siscie fournissent 66,66% des monnaies de ce dépôt, le reste de 33,33% étant représenté par quatre pièces émises à Héraclée.

Enfin le dernier dépôt monétaire publié ici provient d'un tombeau d'inhumation. Des neuf monnaies en bronze argenté ou en bronze on a déterminé seulement cinq pièces datant de 354—358, 364—378 et du règne de Léon (457—474) — 3 ex.

Ces offrandes, déposées probablement par plusieurs personnes, sont différentes de l'obole de Charon et étaient destinées à assurer au défunt la possibilité de continuer son existence sous terre et dans l'au-delà. D'après leur orientation quelques-unes de ces tombes pourraient être chrétiennes. La pratique de mettre des monnaies dans les tombeaux se retrouve encore de nos jours.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Pl. I. 1—10. Constanța, le dépôt monétaire du tombeau 38/1959.

Pl. II. 1—13. Constanța, le dépôt monétaire du „sarcophage d'Ōvide“.

14—16. Mangalia, le dépôt monétaire du sarcophage en dalles de pierre, 1968.

Pl. III. 1—12. Piatra Frecăței, le dépôt monétaire du tombeau A 279.

13—18. Piatra Frecăței, le dépôt monétaire du tombeau 6 — champ de tir.